

Верховний
Суд

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС в умовах війни: дискурс і реальність або що змінилося з 2022 року?

Дмитро Луспеник
Секретар Пленуму Верховного Суду,
Касаційний цивільний суд,
кандидат юридичних наук, доцент

22 вересня 2026, Харків
Х Харківський міжнародний юридичний форум
Панельна дискусія «Право на справедливий
суд в умовах збройного конфлікту і
повоєнного відновлення країни у вимірі ЄКПЛ»

ВОЄННИЙ СТАН

- Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану».
- За час війни внесено 33 зміни. Останні зміни внесені Законом України від 10.02.2026 № 4779-IX. Цей Закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.
- Указом Президента України від 24.02.2022 № 64, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні був введений воєнний стан. Воєнний стан регулярно продовжується (останнє з 14.07.2026) у зв'язку з тим, що агресія проти нашої країни триває.

Робота судів під час воєнного стану

- Відповідно до статті 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. **Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені.**
- Статтею 26 указаного закону передбачено, що **скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.** У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути **змінена територіальна підсудність** судових справ (*проблем виникло ще більше – ст. 147 судоустрійного закону*), що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів.
- За 2024 рік суди розглянути майже **4 млн справ** (на розгляді було **4,8 млн справ**). На розгляд до ВС у 2024 році надійшло майже **91 тис. справ** (плюс залишки).
- За 2025 рік суди розглянули **4,2 млн справ** (на розгляді було **5,2 млн справ**). На розгляд до ВС у 2025 році надійшло **94 тис. справ** (плюс залишки).

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану

- АТО
- ООС
- Воєнний стан
- Зміст та форма провадження у цивільних справах в умовах воєнного стану повинні **відповідати завданням та основним засадам цивільного судочинства** (ст. 2 ЦПК України). Проте мають бути особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного/надзвичайного стану. На жаль, на сьогодні (як і з 2014 року – початку АТО) комплексні/системні особливості у ЦПК щодо процедури розгляду справ не вносились. Точкові зміни були **(їх 17 з початку війни)**, але їх недостатньо і не завжди вони є дієвими.
- Необхідність в цьому загальновідома, так як процесуальне право відповідає на питання, як саме захистити суб'єктивні права, визначені у матеріальному праві. Тобто забезпечує формалізацію і незаперечність конкретних суб'єктивних прав та обов'язків.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану

- Багато процесуальних норм вносилися у норми матеріального права.
- ЗУ від 21.04.2022 № 2217-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України», яким визначено належного відповідача за вимогами про відшкодування шкоди внаслідок тимчасової окупації України, **це рф – держава-окупант**; визначено порядок повідомлення про дату судового засідання тощо;
- ЗУ від 21.04.2022 № 2215-IX «Про дерадянізацію законодавства України», яким, внесено зміни до КЗпП, ЖК, визначено предмет доказування певних вимог;
- ЗУ від 19.12.2024 № 4194-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин», яким внесено зміни до ст. 44 ЦК, де визначено, хто може бути заявником, які докази враховуються тощо.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану

- На офіційному порталі Верховної Ради України можна знайти посилання на: Закони та постанови Верховної Ради України, прийняті у період воєнного стану.
- Незважаючи на відсутність системних змін до ЦПК, які б відповідали умовам воєнного стану, під час здійснення правосуддя **суди повинні вміти пристосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.**
- При цьому обов'язковим є: 1) не порушувати вимоги ст. 6 Європейської Конвенції щодо справедливого суду; 2) скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється.
- **Проблеми:** адаптація судової системи до об'єктивних викликів; порушення роботи судів у прифронтових і окупованих регіонах; евакуація судових установ; ускладнена комунікація між учасниками процесу і з судом тощо.
- *Станом на серпень 2026 року від початку повномасштабної збройної агресії російської федерації на територію України **194 приміщення 185 судів**, органів та установ системи правосуддя зазнали пошкоджень різного ступеня аж до повного руйнування та розкрадання майна (веб-сайт ДСА).*

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *судовий активізм*

- Суди повинні вміти пристосовувати чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Війна триває четвертий рік. Іншого процесуального законодавства під час війни немає.
- Отже, суди діють: **застосування судового активізму чи судової стриманості!!! Судове правотворення!!!**
- ОКРЕМА ДУМКА судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 28.08.2020 у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України "Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-Co....».
- Стаття 10 ЦПК. Верховенство права та законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *судовий активізм*

- Рішення ЄСПЛ «Укркава, ТОВ проти України» (заява № 10233/20) від 06.02.2025.
- Висновки цього рішення ЄСПЛ: **1)** ЄСПЛ визнав, що навіть у межах повноважень національного суду перегляд тлумачення закону має межі; **2)** ЄСПЛ підкреслює, що суд у даному випадку вийшов за межі судової функції; **3)** неприйнятність "судового тиску" на законодавця вказує на межу між судовим активізмом і узурпацією; **4)** суд може змінити тлумачення, але лише за наявності вагомих підстав, таких як негативні наслідки старої практики; **5)** межі повноважень ЄСПЛ: він втручається лише тоді, коли національний суд діє свавільно. У цій справі саме таке свавілля у тлумаченні і було визнано.
- Рішення ЄСПЛ має величезне значення для подальшого розвитку судової системи. На першому місці – принцип правової визначеності у контексті верховенства права. По-друге, підкреслює межі суддівського активізму. Зміни у тлумаченні мають бути передбачуваними, обґрунтованими і мотивованими.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *судовий активізм*

- **Ганс Петтер Ґравер.** Герої в суддівській мантиї: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / Київ: Вид-во ТОВ “Компанія ВАІТЕ” - 326 с.
- Навіть у нашому довірливому норвезькому суспільстві суддя не може не бути морально відповідальним суб'єктом і не нести відповідальність за наслідки своїх дій. Але це не надає судді повноважень використовувати свою посаду для просування окремої нормативної програми та займатися суддівським активізмом.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *законопроект № 7316*

- ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ № 7316 від 26.04.2022 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо **здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану**)».
- Законопроектом № 7316 пропонувалося внести зміни до ЦПК щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану.
- 01.07.2022 проєкт ЗУ парламентом **відхилено**.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *законопроект № 8358*

- Наведений вище проект ЗУ № 7316 від 26.04.2022 **видозмінений** після отримання рекомендацій експертів СЕРЕЖ (Європейської комісії з ефективності правосуддя) і 13.01.2023 зареєстровано проект **ЗУ № 8358** «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо **здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді**».
- Законопроектом № 8358 пропонується, зокрема: 1) Через брак секретарів у судах їхні обов'язки дозволяється виконувати працівникам апарату суду, які мають відповідну освіту і кваліфікацію; 2) Особливості повідомлень про судові засідання: сторони можуть повідомлятися електронною поштою, СМС та месенджерами. Але необхідно, щоб адресат однозначно підтвердив суду отримання повідомлення. Ця опція дозволяє повідомляти людей, які змінили місце проживання, виїхали за кордон або туди, куди неможливо доставити пошту; 3) Застосування розгляду справ протягом розумних строків з урахуванням можливості сторони взяти участь у судовому засіданні. При цьому на вимогу сторони суд повинен мотивувати, чому він виходить за межі встановлених кодексом строків;

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *законопроект № 8358*

- 4) Ширші можливості застосовувати письмові провадження при розгляді справ (без виклику сторін в судові засідання). При цьому суд зобов'язаний повідомити сторони про письмове провадження і може продовжувати такий розгляд лише за відсутності заперечень сторін. Тобто, якщо хтось буде проти, справа має слухатися в судових засіданнях, в т.ч. в режимі відеоконференції через власні засоби; 5) Можливість проведення засідань в режимі відеоконференції через власні технічні засоби на "постійній основі", а не лише під час ковідного карантину чи війни; 6) Можливість фіксувати хід судового засідання в протоколі або іншими технічними засобами. Це актуально за відсутності електроенергії в судах; 7) Можливість повідомляти про прийняті судові рішення додатково через електронну пошту та телефон з розміщенням відповідної інформації на сайті судової влади; 8) Можливість за бажанням військовослужбовців відновлювати провадження у справах за їх участю. Зараз такі справи суд зобов'язаний автоматично зупинити і не розглядати, поки особа перебуває на військовій службі; 9) Врегулювання зупинки, поновлення та продовження процесуальних строків в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *законопроект № 8358*

- 10) Можливість для суддів працювати із системою електронного документообігу суду дистанційно; 11) Удосконалення процедури врегулювання спору за участю судді, коли суддя не переходячи до повноцінного судового розгляду, намагається вирішити спір між сторонами через переговорні процедури або процедуру медіації; 12) законопроектом пропонується надати повноваження Вищій раді правосуддя погоджувати положення про умови та порядок дистанційного доступу суддів до автоматизованої системи документообігу суду. У Законі «Про доступ до судових рішень» визначається, що судді мають право вносити до Реєстру всі судові рішення і окремі думки суддів, викладені у письмовій формі, **дистанційно поза межами приміщень суду, в тому числі поза робочим часом**, за умови якщо буде забезпечено безпеку доступу до автоматизованої системи документообігу суду з використанням власного кваліфікованого електронного підпису судді; 13) у разі, якщо під час дії воєнного чи надзвичайного стану неможливо забезпечити повідомлення учасників в порядку, передбаченому загальним правилом кодексу, суд може викликати або повідомляти учасників справи та інших учасників судового процесу, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі на відомі засоби комунікації цих учасників телефонограмою, СМС повідомленням, електронною поштою, повідомленням у месенджерах. Тобто, і через Viber;

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *законопроект № 8358*

- 14) У випадку неможливості забезпечити повідомлення способом, визначеним вище - через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України (з посиланням на веб-адресу відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень), яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за 20 днів до дати відповідного судового засідання; 15) Пропонується, щоб суд мав змогу не зазначати в ухвалі про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі дані про дату, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися за правилами загального позовного провадження або ж спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін; 16) Під час дії воєнного чи надзвичайного стану підготовче провадження може бути проведене протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи. За клопотанням сторони суд постановляє ухвалу, в якій мотивує необхідність проведення підготовчого провадження поза межами строків, встановлених першим абзацом цієї частини;

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *законопроект № 8358*

- Пропонується поширити правило поновлення та продовження процесуальних строків, яке застосовувалося під час карантину, на час війни; 18) Суд за заявою особи продовжує процесуальний строк, встановлений судом, якщо неможливість вчинення відповідної процесуальної дії у визначений строк зумовлена обмеженнями, впровадженими у зв'язку з воєнним або надзвичайним станом, карантинном. 19) Справи у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій, провадження у яких відкрито до введення воєнного чи надзвичайного стану, розглядаються з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом для розгляду справ під час дії воєнного або надзвичайного стану. 20) Особливості судових проваджень під час дії воєнного чи надзвичайного стану, передбачені цим Кодексом, застосовуються протягом дії воєнного або надзвичайного стану та протягом 90 днів після його закінчення на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан. 21) інші новели.
- Законопроект внесено на розгляд Парламенту 03.09.2025. Очікує розгляду.
- Постановою ВРУ від **01.09.2026 № 4958-IV** включено до порядку денного.

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі: дії законодавця як результат реагування на судову практику

- Проект Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо підстав зупинення провадження у справі у зв'язку з перебуванням позивача у складі Збройних Сил України № 11045 від 28.02.2024.
- Законопроект спрямований на врегулювання питання зупинення провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, **що переведені на воєнний стан** (*проблема: камінь спотикання у судовій практиці*) або залучені до проведення антитерористичної операції.
- *На розгляді Комітету Верховної Ради України з питань правової політики (практично руху немає)*

Дистанційна форма правосуддя

- На сьогодні **дистанційна форма правосуддя не передбачена**.
- **Дистанційна участь** у судовому процесу передбачена.
- Відповідно до ч. 7 ст. 11 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», учасники судового процесу на підставі судового рішення можуть брати участь у судовому засіданні **в режимі відеоконференції**.
- Це **найнефективніша** форма цивільного судочинства за існуючих реалій, яка є альтернативною заміною класичному способу проведення судового процесу.
- **Проблема:** *як зберегти баланс між формальними процесуальними вимогами і фактичними обставинами, які виникають під час воєнного стану, задля забезпечення ефективного захисту прав!!!*

Дистанційна участь в судовому процесі: *стаття 212 ЦПК України*

- **Стаття 212.** Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції
- 1. Учасник справи, його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судові засідання визнана судом обов'язковою.
-
- У статтю 212 ЦПК України регулярно вносилися зміни, під час війни 4 рази, останні зміни внесено Законом від 23.05.2024 № 3755-IX.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *МОЖЛИВОСТІ СУДУ*

- Реалізація дії принципу процесуальної економії та **гнучке (розумне) тлумачення процесуальних норм** з урахуванням реалій воєнного стану.
- **Дія принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві** дозволяє усунути все лишнє, що не є суттєво необхідним й що суттєво обтяжує процес та може бути замінене іншими, більш економними процесуальними засобами, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя.
- Принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і правильний розгляд справи через раціональне використання учасниками процесу наданих законом процесуальних прав, не зловживаючи ними та дотримуючись основних засад цивільного судочинства. (Пп. 71, 82 постанови ВП ВС від 26.01.2021 у справі № 522/1528/15-ц; п. 94 від 06 квітня 2021 року у справі № 910/10011/19; п. 34.9 від 09.02.2021 у справі № 635/4741/17; розд. 2.3 від 26.10.2022 у справі № 201/13239/15).

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *МОЖЛИВОСТІ СУДУ*

- Принцип процесуальної економії має бути розширений через внесення змін до процесуального закону, аби в суді апеляційної інстанції більшість малозначних справ розглядалося у письмовому провадженні, особливо під час воєнного стану **(це не є скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства, що забороняється – ст. 26)**. Ст. 369 ЦПК малоефективна.
- Принцип процесуальної економії реалізований у нормах ЦПК: ст.2 (завдання), пропорційність (ст. 11), заміна неналежної сторони, факультативна співучасть, участь 3 осіб, заборона повторного розгляду тотожних позовів, зміна предмета або підстави позову, підготовче провадження, залишення заяви без розгляду та закриття провадження у справі, ухвалення рішення у разі визнання позову у підготовчому засіданні, преюдиція, приєднання до апеляційної/касаційної скарги, передача справи на розгляд до іншого суду, у т. ч. у разі скасування рішення через порушення правил юрисдикції тощо.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *МОЖЛИВОСТІ СУДУ*

- Застосування Формули Радбруха.
- Вона передбачає, що коли конфлікт між позитивним законом і справедливістю досягає нестерпного ступеня, закон як «хибне право» мусить поступитися справедливості (німецький філософ права, 1946 рік).
- Формула – **це виняток, а не правило**. Судді мають пам'ятати про недопустимість того, щоб суд підміняв законодавця. Формула Радбруха нагадує нам, що право, яке зрікається справедливості, перестає бути правом. Але і справедливість, яка зрікається права, перестає бути справедливістю.
- *ВП ВС у постанові від 19 лютого 2026 року у справі № 240/7215/24 вперше* у судовій практиці застосувала формулу Радбруха: **його тріада (справедливість, доцільність, правова визначеність)** використана як безпосередній інструмент оцінки законодавчого рішення.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *справи окремого провадження*

- Народження або смерть особи на території, на якій ведуться активні бойові дії, або на тимчасово окупованій території; - проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу; - факт родинних відносин з померлим військовослужбовцем, який встановлюється з метою захисту цивільних прав та отримання соціальних виплат та допомог; - батьківство померлого військовослужбовця щодо дитини; - загибель особи саме внаслідок агресії РФ; - самотійне виховання дитини; - постійний догляд за особою з інвалідністю та інші юридичні факти.
- **Судовий чи позасудовий порядок розгляду справ.**
- Зазначені категорії справ окремого провадження не могли належним чином розглядатися без внесення змін до ЦПК України, який був розрахований на мирний час, навіть з урахуванням сформульованих Міжнародним судом ООН так званих *«Намібійських винятків»*.

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *справи окремого провадження*

- Законом України від 01 липня 2022 року № 2345-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» *статтю 317 ЦПК України викладено в новій редакції*. Указані зміни внесені **з урахуванням висновків ВС** і дійсно є позитивними.
- КЦС ВС підготував і надіслав судам ОГЛЯД судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану **(КОМЕНТОВАНИЙ)**
https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *справи окремого провадження*

- Визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті, зокрема щодо народження дитини, з метою захисту прав громадян України, не легітимізує таку владу та не надає автоматичної дійсності таким актам. **Такі дії зумовлені тим, що держава має вживати заходів щодо ефективного захисту прав громадян на своїй території, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої держави** (див.: *постанова КЦС ВС від 21.08.2024 у справі № 752/2623/24, провадження № 61-7235св24*).
- Судова чи позасудова процедура встановлення факту народження на ТОТ???
- Наразі обговорюється актуальність, переваги та недоліки запровадження адміністративної (позасудової) процедури визнання факту народження/смерті на тимчасово окупованій території.
- <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1881036/>
- <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2094757/>

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану: *справи окремого провадження*

- ЗУ від 30.08.2022 № 2541-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей (**набрав чинності – 05.08.2026**).
- **Метою усиновлення** є забезпечення дитині стабільних та гармонійних умов життя в новій сім'ї. Чинна процедура розгляду таких справ за участю присяжних була додатковою гарантією контролю з боку суспільства за дотриманням прав дитини. Спрощення складу суду шляхом переходу **до одноосібного розгляду** може призвести до порушення прав дітей та послаблення інституційних механізмів захисту їхніх інтересів.
- **Посилена роль прокурора** (ч. 3 ст. 45, ч. 6 ст. 56 ЦПК); **виключено зі складу суду двох присяжних** (п. 4 ч. 4 ст. 293). **Проблема:** *перехідних положень немає.*

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану

- ЗУ від 29.05.2023 № 3111-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану».
- Розділ XII «Прикінцеві положення» ЦПК доповнено п. 4: Установити, що **єдиним способом захисту прав осіб**, які зазнали шкоди, збитків внаслідок виведення з ринку системно важливого банку з підстав, визначених пунктом 15 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про банки і банківську діяльність", **є відшкодування завданої шкоди, збитків** у передбаченому нормами міжнародного права порядку виключно **за рахунок коштів держави (держав), що здійснила (здійснили) або здійснює (здійснюють) збройну агресію проти України** у значенні, наведеному в Законі України "Про оборону України".

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану:

малозначні справи

- ЗУ від 19.06.2024 № 3831-IX «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спрах».
- Законопроект розроблено з метою забезпечення ефективності здійснення цивільного та адміністративного судочинства, гарантування права на судовий захист у малозначних спрах. Законом приведено положення частини шостої статті 19 Цивільного процесуального кодексу України у відповідність із **Рішенням Конституційного Суду України від 22.11.2023 року № 10-р(II)/2023.**

Держава-агресор рф не має імунітету

- Верховний Суд дійшов висновку, що направлення запиту до посольства рф та зупинення провадження у справі не відповідає вимогам статей 251, 252 ЦПК України, а висновок апеляційного суду щодо наявності підстав для направлення запиту до посольства рф та зупинення провадження у справі є помилковим.
- рф, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі – громадянину України.
- Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.
- *Постанова КЦС ВС від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19.*

Держава-агресор рф не має імунітету

- Верховний Суд з посиланням на міжнародно-правові акти і релевантні рішення Євросуду, Міжнародного суду ООН розширив правові висновки у постанові від 18.05.2022 у справі № 428/11673/19.
- Підтримання юрисдикційного імунітету російської федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
- Судовий імунітет російської федерації не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004).
- Підтримання імунітету російської федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом.
- Судовий імунітет російської федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення російською федерацією державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням російською федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом.

Пред'явлення позову: сплата судового збору

- Під час воєнного стану сплата судового збору не скасовується, проте є винятки та можливості: відстрочка або розстрочка за клопотанням позивача у зв'язку з майновим станом, або звільнення від сплати, якщо особа належить до пільгових категорій, визначених Законом України «Про судовий збір» (наприклад, учасники бойових дій, особи з інвалідністю тощо) (див.: ОП КЦС ВС від 22.06.2026у справі № 752/3051/25, провадження № 61-12120сво25).
- Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЗУ "Про судовий збір", враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі (за певних умов).
- ВС ураховує запровадження на всій території України воєнного стану у 2022 року у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією рф проти України.

Проблема територіальної юрисдикції

- Положення частини першої статті 28 ЦПК України імперативно встановлюють, що визначення територіальної юрисдикції (підсудності) здійснюється з урахуванням зареєстрованого місяця проживання або перебування фізичної особи – позивача. Тому позови, наведені у частині першій статті 28 ЦПК України, не можуть пред'являтися за *фактичним місцем проживання або перебування позивача*, відмінним від зареєстрованого.
- **ОП КЦС ВС відступила висновку щодо застосування частини першої статті 28 ЦПК України**, викладеного в інших постановках Верховного Суду, і зазначила, що особа може мати декілька місць проживання/перебування. Водночас законодавством визначено необхідність проведення реєстрації (декларування) місця проживання/перебування особи, яка може бути здійснена тільки за однією адресою за її власним вибором, *у тому числі й на підставі договору оренди житлового приміщення*.
- *Постанова ОП КЦС ВС від 24.06.2024 у справі № 554/7669/21*

Доступ до суду (проблемні аспекти ЦПК України)

- Ст. 177, п. 2 ч. 4 ст. 356, п. 1 ч. 2 ст. 392, ч. 3 ст. 491 ЦПК: Позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб. **У разі подання до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї, в електронній формі** через електронний кабінет **позивач зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надсилання іншим учасникам справи копій поданих до суду документів** з урахуванням положень статті 43 цього Кодексу.
- Аналогічно це стосується форми та змісту апеляційної й касаційної скарги, а також відновлення втраченого судового провадження.
- **Проблема:** Це імперативний обов'язок учасника справи, який, нерідко, виконати неможливо, так як указані норми не містять виключення у разі проживання (знаходження) учасника справи на **тимчасово окупованій території**, де поштові відділення не функціонують.
- **Застосовувати процесуальні норми слід з урахуванням принципу розумності, для досягнення легітимної мети, уникаючи надмірного формалізму.**
- А тому суди повинні застосовувати п. 19) розділу VIII «Перехідні положення» ЦПК *щодо особливостей судових викликів та повідомлень*, по суті, виконувати обов'язок учасника справи (багато науковців критикує повідомлення через веб-портал судової влади, а як тоді...)

Справедливий судовий розгляд *(проблемні аспекти ЦПК України)*

Докази та доказування.

- Жодних змін, уточнень щодо цього інституту в ЦПК немає. **Режим воєнного стану** звичайно, що вносить свої корективи та певну специфіку порядку подання, дослідження доказів. Надати докази зобов'язаний учасник процесу, а суд зобов'язаний забезпечити справедливий розгляд справи, оцінюючи докази відповідно до норм ЦПК України.
- **Сімейні справи:** 1) Неможливо надати висновок опіки, якщо дитина чи учасник справи проживають на тимчасово окупованій території (*ст. 19 СК – обов'язковість такого висновку*); 2) допитати учасника справи чи заслухати дитину, які проживають на ТОТ, або в іншій країні; 3) допитати свідків тощо.
- **Спадкові справи:** 1) зареєстрована зі спадкодавцем, але через війну проживає в іншій країні тощо. *Інші категорії справ з подібними проблемами.*

Неявка позивача до суду

- Суд першої інстанції вжив усіх можливих заходів з використанням передбачених процесуальними нормами засобів щодо належного повідомлення позивача, представника позивача про час, місце та дату судового засідання. Суд слушно зауважив, що, **ініціювавши судовий розгляд справи, позивач насамперед повинен активно використовувати визначені законом процесуальні права, здійснювати їх з метою, з якою такі права надано.**
- Реалізація особою процесуальних прав невіддільна від виконання нею процесуального обов'язку щодо сприяння встановленню в судовому процесі дійсних обставин у справі з метою отримання правосудного судового рішення. Слід також враховувати правову позицію Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Пономарьов проти України», згідно з якою сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження.
- *Постанова ВС від 12.01.2023 у справі № 9901/278/21; постанова ВП ВС від 10.10.2024 у справі № 990/147/23.*

Неявка позивача до суду

- Щодо судових рішень по суті спору
- У ч.1 ст. 6 Конвенції передбачено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку належним і безстороннім судом, встановленим законом.
- У пункті 26 рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України», пункті 23 рішення ЄСПЛ «Гурепка проти України № 2» наголошено, що *принцип рівності сторін* – один зі складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, за змістом якого кожна сторона повинна мати розумну можливість обстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її у суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом.
- *Постанова ВП ВС від 12.02.2019 у справі № 906/142/18*

Поновлення процесуального строку під час війни

- Поважними причинами пропуску процесуального строку є ті, які унеможливають або ускладнюють можливість вчинення процесуальних дій у визначений законом строк, є об'єктивно непереборними, не залежать від волевиявлення особи, що звернулась з адміністративним позовом, пов'язані з дійсно істотними обставинами, перешкодами чи труднощами, що унеможливили своєчасне звернення до суду та підтверджені належними і допустимими доказами. Незнання про порушення своїх прав через байдужість або небажання дізнатися не є поважною причиною пропуску строку звернення до суду. У період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів... (ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»). Введення на території України воєнного стану не зупинило перебіг процесуальних строків звернення до суду з позовами. Питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. **Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не є підставою для поновлення процесуального строку.** Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом встановленого законом строку.

Поновлення процесуального строку під час війни

- *Продовження...*
- Оскільки судом першої інстанції не встановлено обставин, які б перешкоджали заявнику через запровадження в Україні воєнного стану звернутись до суду в місячний строк після отримання спірного рішення (08.06.2022) й ознайомлення з його змістом і мотивами, а сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування неможливості звернення до суду в розумні строки, у зв'язку із запровадженням такого, не може вважатись поважною причиною пропуску цих строків.
- *Постанови ВП ВС від 20.11.2022 у справі № 990/115/22; від 08.12.2022 у справі № 990/102/22, від 01.02.2024 у справі № 990/270/23.*

ВІДКЛАДЕННЯ розгляду справи

- При вирішенні питання про наявність підстав для відкладення розгляду справи, в якій на початок судового засідання оголошено **сигнал "повітряна тривога"** суд має керуватися пріоритетом збереження життя і здоров'я людини, а обов'язком суду є сприяти учасникам судового процесу в реалізації ними процесуальних прав, зокрема на участь у судовому розгляді, та виходити з того, що **відсутній учасник справи не з'явився в судове засідання з об'єктивних і поважних причин**, за відсутності клопотання про розгляд справи за його відсутності. При цьому обставини оголошення **сигналу "повітряна тривога" у певному регіоні слід вважати загальновідомими**, тобто такими що не потребують доказування, а неявка у судове засідання учасників справи може бути спричинена такою надзвичайною ситуацією, яка об'єктивно унеможлиблює завчасне подання клопотання про відкладення розгляду справи з цих причин.
- Розглядаючи справу у першому судовому засіданні, апеляційний суд повинен був врахувати, що представники сторін з об'єктивних і поважних причин не змогли з'явитися до суду, так само як і подати клопотання про відкладення судового розгляду з цих причин, тому, за надзвичайної ситуації мав вирішити питання про відкладення розгляду справи, застосовувавши відповідні процесуальні норми крізь призму загальних засад господарського судочинства, дотримання гарантій прав особи на участь у розгляді її справи, а також обов'язку суду сприяти учасникам судового процесу в реалізації ними процесуальних прав.

ВІДКЛАДЕННЯ розгляду справи

- *Продовження...*
- Одним із елементів права на суд (окрім права на доступ) є принцип процесуальної рівноправності сторін, або так званий **принцип "рівної зброї" ("equality of arms")** згідно з яким кожній стороні має бути надано розумну можливість подати обґрунтування своєї позиції за умов, які б не ставили цю сторону у становище істотно не вигідне по відношенню до опонента. Цей принцип вимагає насамперед рівності сторін спору в їхніх процесуальних можливостях щодо подання доказів і пояснень у судовому провадженні (рішення Європейського суду з прав людини у справах "Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands" від 27.10.1993 та "Ankerl v. Switzerland" від 23.10.1996).
- *Постанова ВС від 22.12.2022 у справі № 910/2116/21.*

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі

- 21.06.2022 до Верховного Суду надійшла заява від представника третьої особи - Служби безпеки України про зупинення провадження у справі до припинення або скасування воєнного стану в Україні, яка обґрунтована тим, що відповідно до пунктів 1, 2 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією РФ проти України введено воєнний стан, який у подальшому продовжено. У своїй заяві представник третьої особи не надав доказів на підтвердження того, що всі співробітники Служби безпеки України, які згідно з функціональними обов'язками здійснюють представництво та самопредставництво цього органу в судах, проходять військову службу, що унеможливорює належне представництво цього органу в суді.
- Відповідно до ст. 24 ЗУ «Про службу безпеки України», ст. 17 Закону України «Про основи національного супротиву», особовий склад Служби безпеки України (керівники, оперативні співробітники, співробітники, які згідно з функціональними обов'язками здійснюють представництво та самопредставництво в судах, є військовослужбовцями та проходять військову службу) в умовах ведення військових дій в Україні, виконує завдання, визначені наведеними нормами (за пріоритетами захисту державного суверенітету та територіальної цілісності держави). Тому відповідні співробітники, які здійснюють захист інтересів Служби безпеки України в судах, обмежені в можливості безпосереднього прийняття участі у судових засіданнях на період дії воєнного стану.
- Із наданих представником третьої особи обґрунтувань Верховний Суд не встановив необхідних умов для обов'язкового зупинення провадження у справі (див.: постанови ВС від 27.06.2022 у справі № 9901/465/21, від 27.02.2023 у справі № 380/7845/21).

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі:

справа про стягнення аліментів

- Суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що *переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції* (пункт 2 частини першої статті 251 ЦПК України).
- В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, *першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини* (пункт 1 статті 3 Конвенції ООН про права дитини).
- Надані відповідачкою довідки та витяг *не містять інформації про переведення військової частини, в якій вона служить, на воєнний стан і про залучення відповідачки до виконання бойових завдань у зоні бойових дій.*
- **Постанова КЦС ВС від 13.03.2025 у справі № 557/1226/23. Від цієї постанови ВП ВС відступила, див.: наступний слайд.**

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі:

правова позиція ВП ВС від 12.11.2025 у справі № 754/947/22

- Під час застосування правил п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України судам потрібно виходити з такого:
- з моменту введення в Україні воєнного стану і до моменту його скасування чи припинення Збройні Сили України та інші утворені відповідно до закону військові формування потрібно вважати такими, що *«переведені на воєнний стан»*;
- упродовж дії воєнного стану в Україні та проведення загальної мобілізації належними для застосування судом згаданих вище норм процесуального права є докази (військовий квиток, накази командира військової частини тощо), що містять інформацію про те, що військовослужбовець (учасник справи) перебуває на військовій службі;
- за нинішньої редакції п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України **в суду є обов'язок, а не право зупинити провадження у справі** в разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції.
- якщо військовослужбовець (учасник справи, права якого захищають положення п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України, висловлює власну волю проти зупинення провадження у справі та прагнення продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення та продовжити здійснювати судочинство у відповідному провадженні.

ЗУПИНЕННЯ провадження у справі:

справа про стягнення аліментів

- Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням **щодо відповідності Конституції України (конституційності)** пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України в справах про стягнення аліментів на дитину, збільшення їх розміру, оплати додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення.
- **Основний мотив:** в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, *першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини* (пункт 1 статті 3 Конвенції ООН про права дитини).
- *Постанова Пленуму ВС від 11.09.2026 № 23.*

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану

- ЗУ від 19.12.2024 № 4173-IX «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень».
- Метою Закону зазначено: підвищення ефективності й удосконалення процесуальних стадій ухвалення та проголошення судових рішень, гармонізації національного законодавства щодо правил судочинства із законодавством країн Європейського Союзу.
- КЦС ВС невідкладно, 29.01.2025, надав судам «Рекомендації апеляційним та місцевим судам у зв'язку зі скасуванням інституту «нарадчої кімнати»» // https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/recomend_naradcha_kimnata/
- Стаття Д. Луспеника, Н. Сакари. Нарадча кімната: надмірний формалізм чи запорука справедливого судового розгляду // <https://sud.ua/uk/news/blog/285980-naradcha-kimnata-nadmirniy-formalizm-chi-zaporuka-spravedlivogo-sudovogo-rozglyadu>

Відповідність ЦПК України умовам воєнного стану

- Інститут перегляду судових рішень (апеляція, касація, нововиявлені та виключні обставини).
- У цій частині ЦПК не зазнав змін, незважаючи на потреби. Судова практика вирішувала такі **проблеми**: **1)** поновлення/продовження процесуальних строків на оскарження судового рішення; **2)** суттєві обмеження роботи судів в окремих регіонах; **3)** розширення можливостей дистанційного судочинства; **4)** запровадження пріоритетності розгляду справ, що мають соціальне значення (роз'яснення Ради суддів України від 02.03.2022 та практика багатьох судів) тощо.

Відновлення втраченого судового провадження (проблемні аспекти ЦПК України)

- Розділ X ЦПК не містить жодної норми, яка б указувала на особливості здійснення правосуддя під час війни. **Проблемні питання:**
- 1. Чи можливо використовувати електронні примірники документів, створених судом, а також направлених учасникам справи, в електронній формі, які зберігаються в автоматизованій системі діловодства суду, без вирішення питання про відновлення провадження в порядку, визначеному розділом X ЦПК України, якщо провадження втрачено частково **із збереженням паперового судового рішення**, ухваленого судом першої інстанції, зважаючи на положення статей 7, 8, 12 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», зокрема про те, що якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу?
- 2. Чи є необхідність відновлювати провадження в частині постановлення судом апеляційної інстанції ухвали про призначення справи до розгляду в суді апеляційної інстанції та документів, які містять інформацію про вчинення учасниками справи процесуальних дій у справі (подання відзиву тощо), якщо провадження втрачено лише у наведеній частині та електронні примірники цих документів зберігаються в автоматизованій системі діловодства суду?

Відновлення втраченого судового провадження (проблемні аспекти ЦПК України) продовження...

- 3. Чи є необхідність у відновленні втраченого провадження в частині постанови апеляційного суду, ухваленої за наслідками перегляду рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку, якщо предметом розглядує заява учасника про ухвалення додаткового судового рішення про відшкодування витрат на правову допомогу, якщо в автоматизованій системі діловодства суду зберігається оригінал електронного судового рішення?
- 4. Чи може електронне судове рішення мати правовий статус електронного документа (оригінала електронного судового рішення) до забезпечення початку функціонування всіх підсистем (модулів) ЄСІТС, зважаючи на положення статті 268 ЦПК України та статті 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг»?
- 5. Чи підлягає відновленню в порядку, визначеному розділом X ЦПК України, втрачене судове провадження в частині апеляційної скарги, яка надійшла на адресу апеляційного суду та була втрачена до відкриття апеляційного провадження (електронний примірник апеляційної скарги в автоматизованій системі діловодства суду відсутній)?

Відновлення втраченого судового провадження (проблемні аспекти ЦПК України) *продовження...*

- 6. Які процесуальні дії має вчинити суд апеляційної інстанції у разі втрати судового провадження в цивільній справі, за результатами розгляду якої були проголошені та внесені до ЄДРСР лише вступна та резолютивна частини судового рішення у випадку відмови у відновленні втраченого судового провадження або відновлення такого провадження в частині, яка не дає можливості скласти повне рішення (постанову)?
- 7. Чи можливо закінчити апеляційний розгляд без вирішення питання про відновлення провадження у справі у разі часткової втрати судового провадження у цивільній справі (втрачені/пошкоджені том справи або деякі документи), яке не має значення для розгляду апеляційної скарги або сама апеляційна скарга?
- Частково ВС вирішив ці питання. Див.: постанова ОП КЦС ВС від 12.06.2023 у справі № 2-7985/2003, провадження № 61-9312сво22 (*часткове відновлення втраченого судового провадження*); постанова ВП ВС від 11.03.2026 у справі № 946/3565/24 (*неможливість виготовлення повного тексту судового рішення через відсутність одного з суддів з об'єктивних причин, смерть тощо*)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!